

UGRATÁS ÉS IRÓNIA

Sitkei Dóra

ELTE, Eötvös Collegium

ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék

Az ugratás és a verbális irónia(használat) nyelvi jelensége számos közös vonással rendelkezik, a mindennapokban sokan egymás szinonimájaként utalnak rájuk, jelen tanulmányban a két jelenség összehasonlítására teszek kísérletet – elsősorban funkcionális pragmatikai keretben gondolkodva –, célom a közös vonások megállapítása mellett a különbségek beazonosítása. A nyelvi példák a horgászok levelezőlistájának („Pecalista”)¹ megnyilatkozásaiból kerültek ki, amelyek egy többnapos közös horgászat szervezésekor íródtak.

Az ugratás és az irónia(használat) közösnek tekinthető vonásai

Az ugratás² és az irónia(használat) egyfajta társas gyakorlat, társas kapcsolataink egyik nyelvi szabályozója, kifejezhetjük vele a másikkal való

1 A lista korlátozottan publikus, listataggá válás után olvashatóak az üzenetek. A listatagok évente többször találkoznak – például közös horgászatok alkalmával –, emellett a listán elsősorban horgászélményeiket mesélik el, vagy akár a horgászatától eltérő témában csevegnek. Köszönöm a listatagok engedélyét az üzenetek jelen tanulmányban történő felhasználásához.

2 Az angol nyelven írt nyelvészeti szakirodalomban az ugratásra a *teasing* és a *banter* kifejezéseket használják, Dynel megadja a köztük lévő különbséget: a *teasing* egyszeri ugratásra vonatkozik, a *banter* esetén pedig a válasszal egy „ugratássorozat” indul (Dynel 2009a: 1293–1294). A *teasing* kétféle etimológiai magyarázata: 1. angolszász *tesan*, ’darabokra szakít’, a 17. században kialakult figuratív jelentése: ’a másikat megrövidít’; 2. angol-normann kifejezés (*at tiser* (a lat. *attitiare*-ből), szó szerinti jelentése ’tűzet feléleszt’, de használták a

összetartozást, emellett szerepet tölt be identitásunk megmutatásában és a *relációs identitás* kiépítésében is,³ annak másokkal való kialakulásában, egyeztetésében, egymáshoz képest magunk pozicionálásában (Boxer/Cortés-Conde 1997: 282, id. Partington 2006: 145; vö. Haugh 2013: 54, 58–59), vagy például a társas interakció során létrejövő valamely apróbb renitensségre (például dicsekvés vagy túlzásba vitt panaszkodás) való reagálásként⁴ egyfajta enyhe, közvetett helytelenítési módként, az eredeti „rend” helyreállítása céljából is élhetünk vele (a hatalmi helyzetek alapján általában a szülő gyereket vagy az idősebb testvér a fiatalabbat ugrathatja ezen céllal⁵) (Kotthoff 1986: 22, id. Attardo 1994: 324; Kreuz/Glucksberg 1989: 383, id. Attardo 2000: 808; Eder 1993: 18; Tholander/Aronsson 2002: 559–561; Leech 1983: 144; Geyer 2008: 6; Kádár 2013: 33; Komlósi 2014: 226). Lássunk egy ugratási példát a panaszkodásra való reagálásra, itt a panasz mint egy feldobott labda, triggerként, ugratáskiváltó elemként hat:

- (1) – Nekem ez a távolság túl nagy. Tass még ok volt.
 – Lehet kocsival jönni, nem kötelező mindenkinek kerékpárral :D

figuratív 'érzelmekeket felkavar' jelentésben is (Haugh 2016: 122–123). A *banter* eredete nem ismert, az 1670-es évekből jegyezték fel először, Swift szerint a londoni utcai szleng része volt (Harper 2017). Nézzük meg az ironia etimológiáját is: a görög *eironeia* szó eredeti jelentése 'tettetett tudatlanság', 'tettetés, színlelés' és 'eltitkolás, palástolás', ami az *eirein* 'mond', majd a belőle képzett *eiron* 'képmutató' szóból alakult ki (Balázs 1985: 180; Fernandez/Huber 2001: 5; Attardo 2006: 341).

- 3 Az *identitásalku* (*identity bargaining*) fogalma is idevonható: a partnereknek kölcsönösen el kell fogadtatniuk egymással az interakciós céljaik elérése érdekében érvényesnek tekintett identitásaikat (László 1998: 156).
- 4 Drew szerint az ugratás mindig az ugratottnak valamely korábbi (túlzó jellegű) megnyilatkozására válaszul történik (Drew 1987: 233, 237, 242).
- 5 A gyerek így az adott közösséghez tartozás szabályaiból kap leckét, elsajátítja többek között azt is, hogyan védje meg magát, vagy hogyan kontrollálja megbántottságát (Eder 1993: 18).

Mind az ugratás, mind az irónia egyfajta közvetettséggel kommunikál (Tátrai 2011: 200–201; Eder 1993: 17–18). Chatman 1978-as rövid irónia-definíciója is utal erre, az iróniát a reflexió, a kommentár rejtett módjaként értelmezi (id. Tátrai 2011: 200).

Az ugratás során a közvetettséget az *ugratási keret*⁶ biztosítja, amelylyel a beszélő (át)kódolja eredeti üzenetét (vö. Cseresnyési 2006; Holmes 2000: 174, id. Culpeper 2011: 209). A hallgató számára az ugratás pozíciós tartalma, a beszélő véleménye róla, a kapcsolatukról, a szituációról (stb.) szó szerint véve sértő is lehet, ezért a beszélő a provokáló jellegű ugratás ellenségességét lecsökkentendő játékos⁷ vagy ugratási keretbe helyezi a mondanivalóját: játékos vagy a közvetettséget kifejező jelzéseket használ (amelyek lehetnek többek között verbális megjegyzések, pl. *Csak ugrattalak!*; stilisztikai elemek: például ismétlés, túlzás; szupraszegmentális tényezők, valamint nonverbális jelzések; írásos ugratás során az ugratási keret sajátos megnyilvánulásait lehet megfigyelni, mint például az emotikonok használatát – mind digitális, online környezetben, mind akár papíralapon [Heerey et al. 2005: 55; Tátrai 2011: 112; Hendry 2016: 22; Sitkei 2017: 72]), esetleg a beszélő elkerüli a hihető valóság-kijelentéseket (Lampert/Tripp 2006: 53), így egy alternatív valóságot⁸ hoz létre (Mulkay 1988: 79), másfelől a barátságosság expli-

6 Goffman fogalmaival kifejezve az elsődleges (komoly, a mindennapi realitásra vonatkozó) értelmezési keretet át lehet fordítani átkulcsolással (*keying*) egy másik értelmezési keretté például a humor által (l. Goffman [1974] 1981: 622–623, id. László 1983: 162).

7 Az ugratás sok esetben játékos keretben ugratás, a játék és a valóság kapcsolatról szólva Kosztolányi szembeállítja a játékot a valósággal, a játék ősi ellenségének a valóságot megadva (Kosztolányi 1970: 198).

8 Drew az ugratás során a megnyilatkozásba vont „alternatív valóság” kifejezése helyett a mindennapi realitásokhoz kötődő („normális”) világ/szituáció/a másik személy/magának a társas kapcsolatnak (stb.) a leíráshoz képest a „normális” jelző ellentétét adja meg (angolul: *abnormal*) (Drew 1987: 246–247). Clift az *extraordinary* és az *impossible* jelzőket használja a megidézett világokra vonatkozóan (Clift 1999: 546). Wilson úgy fogalmaz, hogy az ironizáló beszélő

cit jelölőkkel való kiemelése (például becenévhasználat) (Hendry 2016: 22) szintén segítheti egy kritizáló jellegű megnyilatkozás ugratásként való értelmezhetőségét. Az ugratási keretbe helyezett megnyilatkozás a felszínen úgy értelmeződik, mintha nem mondták volna komolyan, ezért az ugratás „szabályai szerint” nem illik magára vennie az ugratottnak (ha „együtt akar játszani” az ugratásban), másfelől a beszélő felelőssége is csökken a mondottakért (Attardo 1994: 328). Az alábbi példában láthatjuk az ugratási keret írásbeli jelölését:

- (2) - Meg még ki lakik arrafelé?
- Ilyen messzire előre még nem ígérek semmit. Igaz, nem is utasítok el? :-)))
- Sok kockázatot nem vállaltál!

Az ugratásban részt vevő személyek ismeretsége alapján kétféle eset lehetséges: egymást kevésbé ismerve, bizonytalan kimenetelű szituációkban, nem tudja az ugrató kiszámítani a másik reakcióját, az ugratás nem értése a kommunikáció megszakításával is járhat, ilyenkor az ugratást a játékos keret világos, egyértelmű jelzései keretezik, például túlzó intonáció, mosoly, pislogás. Ha biztos a beszélő abban, hogy a másik érti az ugratást, a felek ismerik egymás pragmalektusát (vö. Thomas 1983: 95), akkor teljesen hiányozhat az ugratási keret jelzésrendszere (Partington 2006: 149–150; Butler 2007: 23).

Irónia esetén – az ugratási kerethez hasonlóan – többek között a hangszín, gesztusok, diskurzusjelölők, egyfajta rájátszó attitűd segítheti a megnyilatkozás iróniaként való beazonosítását, de el is maradhat ez a keret. A beszélő törekedhet arra is, hogy megnehezítse a hallgató számára az irónia beazonosítását (Garmendia 2014: 654).

látszólag „félreteszi” a valóságot (Wilson 2006: 1722). Mindezen gondolatok kapcsolódhatnak Koestler humormegközelítéséhez, aki a humort a lét abszurd szemlélési módjához köti (Koestler [1964] 1998: 13, 15).

Az irónia alapdefiníciója szerint azzal, hogy állít valamit, de többé-kevésbé az ellentétét sugalmazza⁹ – az ugratás egyik típusához hasonlóan –, a szituációnak egy alternatív olvasatára¹⁰ mutat rá (Fernandez/Huber 2001: 5). Giora úgy fogalmaz, hogy az irónia tagadást fejez ki explicit tagadásjelölő nélkül, vagyis indirekt módon (*indirect negation view*) (Giora 1995: 239), az indirekt tagadás interpretációs lehetőségeinek tekintetében az irónia a „több, mint” vagy a „kevesebb, mint” interpretációja az elhangzottaknak (Horn 1989-ra hivatkozva Giora 1995: 243, id. Komlósi 2007–2008: 114–115). Egy későbbi tanulmányában Giora a szó szerinti jelentés és a sugallt (szándékolt) közötti távolságra különböző fokozatokat mutat be, amelyek mind sajátos pragmatikai funkciókkal bírnak (például különböző mértékben agresszívok) (Giora et al 2005: 86). A fokozatokat jól szemléltetik az alábbi iróniapéldák:

(3) Az ár hasonlóan elszállt lesz, mint tavaly, valahol 2 ezer forint/fő/éj környékén.

(4) [Közeledve az esemény időpontjához]

A szállás díja brutális. Bele fogunk rokkanni! Kérek 2.940- Ft-ot az érintettektől! Nem éjszakánként. Összesen.

⁹ Az iróniával foglalkozók álláspontja megosztott annak tekintetében, hogy a szó szerinti jelentés és a sugallt közötti kapcsolatot hogyan adják meg, ellentétnek ítélik vagy más megfogalmazással élnek. Anaximenész, a ránk maradt legrégebb retorika-kézikönyv szerzője az ellentétes értelmű kifejezésmódok között tárgyalja az iróniát, szerinte az fejezi ki magát ironikusan, aki gúnyolódva az ellenkezőjét mondja annak, amit gondolni lehetne, ami a körülmények alapján várható volna (id. Balázs 1985: 179), melyhez képest Quintilianus megengedőbb, a *Szónoklattan* c. művében úgy fogalmaz, hogy az irónia által a beszélő mást akar közölni, mint amit valójában mond (id. Clift 1999: 547, vö. Komlósi 2007–2008: 99).

¹⁰ Ide vonható Montesquieu-től a következő idézet: „*On raille de tout, parce que tout a un revers.*” ’Mindennel/ mindenben viccelődünk, mert mindennek megvan a másik oldala [van egy másik oldala].’ (Le Monde). (A szerző fordítása. – S. D.)

Mind az ugratás, mind az irónia esetén a hallgatónak plusz erőfeszítésre van szüksége, hogy az üzenet első körben történő értelmezéséből kiszűrje a sugallt üzenetet. Réger szerint az ugrató szekvenciák kétértelműek, bizonytalanságot szándékoznak kelteni, az ugratottnak minden esetben el kell döntenie, hogy a beszélő komolyan mondta-e megnyilatkozását (Réger 2007: 17). Giora elmélete alapján az irónia feldolgozásához kétlépcsős értelmezés szükséges, először tudatosan a hallgatóban, hogy a grice-i minőségmaxima sérült, mivel az ironikus megnyilatkozás szó szerint véve nem elfogadható, a következő szinten megszületik egy alternatív értelmezés, amely megfelel a beszélő által átadni szándékozott jelentésnek (Giora 1995: 239). Sperber és Wilson elméletükben a szó szerinti és a szándékolt jelentés szembeállításához képest az iróniának egy másfajta működési módját mutatják be: az irónia egyfajta, közvetetten kommunikált értelmezői attitűd, reakció, amely egy visszhangszerűen felidézett reprezentációra vonatkozik. A beszélő az ezen reprezentációhoz kapcsolódó eredeti attitűd adekvátságát vonja kétségbe ironikus megnyilatkozásával. Értelmezéskor felismeri a célszemély, hogy az adott kommunikációs feltételek mellett nem találja helyénvalónak az adott reprezentációt, ellentmondás (diszkrepancia) van az adott reprezentáció és aközött a tényállás között, amelyet reprezentálni kíván, ezért az értelmezéshez olyan kontextust hoz létre, amely által az releváns lesz (Sperber/Wilson 1981: 306–310; Tátrai 2007: 316). Mindkét elmélet szerint egy ellentmondást szükséges a célszemélynek feldolgoznia, amit két lépcsőben tud megtenni, először érzékeli az ellentmondást, majd feloldja.

Az ugratás és az irónia mindig egyfajta közös háttértudásra, tapasztalatra támaszkodik, egy közös *diskurzusuniverzum* (*universe of discourse*) és konszenzus létezésére épül, arra utal (vö. Cseresnyési 2006, Tátrai 2011: 196), így általában egy olyan megnyilvánulásról van szó, amelyet csak az adott diskurzusból részt vevők értenek (Boxer/Cortés-Conde 1997: 291, id. Geyer 2008: 99). Gumperz szerint *kontextualizációs fogódzók* (mint például prozódia vagy nevetés) segítik az ugratási keret létrehozását és felismerését (Gumperz 1982: 131; Kotthoff 1997: 125), felhívják a figyelmet arra, hogy a megértéshez *kontextuális ismeretek* mozgósítására van szükség (Tátrai 2011: 199).

Az ugratás és az irónia diskurzusát sok esetben egyfajta ritualizált vagy barátságos konfliktus jellemzi (Garmendia 2014: 642; Pap 2014: 200), akár inzultáló¹¹, provokáló megnyilatkozásokról is szó lehet (Fernandez/Huber 2001: 5). Az ugratás és az irónia alapját jelentő ellentmondás értékelése függ a diskurzusban részt vevők kapcsolatának kölcsönös megítélésétől, azon belül például mennyire ismerik egymás pragmalektusát (vö. Thomas 1983: 95), a pillanatnyi beállítottságuktól, a diskurzushoz kötődő céljaiktól, illetve a hallgató mennyire észleli a megnyilatkozás keretét (Sitkei 2017: 73).

A konfliktus fennállhat a diskurzusban részt vevők között, ekkor az ugratás vagy az irónia(használat) egyfajta diskurzusbeli menedzsment-eszközként szolgál, de jelen lehet az előzményekhez kapcsolódóan vagy a kontextushoz képest is, ekkor általában meglepő a megnyilatkozás propozíciós tartalma, különbözik a diskurzus során a hallgató által várt „átlagos folytatástól”, inkongruens az előzményekhez vagy a kontextushoz képest (Clift 1999: 546–547; Ivanko/Pexman 2003: 241; vö. Cseresnyési 2006), ahogy az alábbi ugratási példában is láthatjuk:

- (5) - A hónap végéig kérem majd az utalást.
- Én majd nyomathatom kp helyszínen?
- Helyszínen mindig drágább. / sörödbe kerül ;)
- Az összes sörömet neked adom, a jövőbelieket is beleértve :)
- Merész vállalás.
- Ja, alkoholmentes és gyümölcsös babasör nem ér! :)

Az ugratás és az irónia humoros oldala is kapcsolódik az inkongruitáshoz, ugyanis ezen nyelvi jelenségeknél két egymással inkompatibilis paradigma áll szemben, melyek közül az egyik szaliensebb a másiknál. A humor a szaliens paradigma felfüggesztésével jön létre a nem szaliens „javára”. Ekkor olyan paradigmát hoz létre a megnyilatkozás, amely ellentétben áll világunkkal, az elvárásaink felfüggesztését érve el (Dynel 2009b: 37). Szemléltetésül lássuk a következő ugratási példát:

11 *A mi m'ironévese 'ne ne vess ki!'* görög kifejezésben az irónia fogalma mint 'potenciális inzultus' jelenik meg (Herzfeld 2001: 73).

- (6) - Reggel viszem a gyereket suliba, utána indulok, kb. 10 körül ott vagyok.
- Csak nehogy úgy rohanj, hogy a horgászmotyót rakod le a suliban, a gyereket meg hozod magaddal :)

Az ugratásban, ironizálásban mindkét fél részt vesz, megvan a szerepük, együtt hozzák létre (Kotthoff 1997: 126), az ugratott, az iróniát fogadó személy reagálásával alakítja az interakciót (Kotthoff 2003: 1388). A reakciókat adhatja a hallgató és adott esetben a többi jelenlévő, a „közönség” is (Butler 2007: 24; Tóth 2013: 14). A reagálás mikéntje számos, például pszichikai, hangulati, beállítottsági tényezőtől függhet,¹² de az egyik legjelentősebb tényező, hogy hogyan értékeli az ugratást vagy az ironikus megnyilatkozást a hallgató (Eelen 2001: 109, id. Haugh 2013: 52, 60; Butler 2007: 23). Kotthoff szerint sok esetben egy első körben pozitív, játékos, ugratási reakciót (például nevetés) később követi, akár egész közvetett módon, a megbántottság kinyilvánítása (Kotthoff 2003: 1400).

Az egyes reagálások átfedésben is lehetnek, illetve kombinálódhatnak egymással:

- a mosoly és a csöndben maradás általában a beszélővel való jó kapcsolat fenntartása végett történik (Ying 2016: 49–50);
- nincs közvetlen válasz (Partington 2006: 162); irreleváns válasz (például témaváltás) – gyengíti az ironia kontextuális hatását (Ying 2016: 44–50, vö. Sperber/Wilson 1996: 108); a hallgató úgy tesz, mintha nem hallotta volna az elhangzottakat (Butler 2007: 24);
- minimális válasz, mely során kétértelmű marad, hogy hogyan értékeli a célszemély a megnyilatkozást, kifejezése történhet nevetéssel, gesztusokkal (Butler 2007: 25);
- nevetés, ami pozitív válasz a megnyilatkozásra, azt jelzi, hogy ugratás esetén a célszemély érzékeli a játékos keretet, vagy maga játékos

12 Batár a következőképp adja meg a beszólásra reagálót befolyásoló tényezőket: a beszédhelyzet, a beszédesemény, a belső és a külső kontextus, a személyes érzékenység, az egyéni fogadtatás, a személyes érintettség, az esetleges előzmény, valamint a pillanatnyi hangulati, lelki és fizikai állapot (Batár 2007: 455).

keretbe helyezi az eredeti megnyilatkozást; tettetés nevetés esetén úgy döntött, hogy elrejtí érzelmét (Haugh 2011: 180). Fontos jellemzője a megnyilatkozást követő nevetésnek, hogy közvetlenül vagy később történik az ugratás elhangzása után (Haugh 2016: 125);

- a célszemély belemegy a játékba, viszi tovább az ugratást; ez az egyik legszofisztikáltabb reagálási mód, – még bántó ugratás esetén is – a célszemély kihangsúlyozza, hogy csak játékról van szó (Tholander/Aronsson 2002: 577); ekkor a célszemély visszaugratja¹³ a másikat (Partington 2006: 162; Sinkeviciute 2013: 276), ironikus megnyilatkozás esetén szintúgy: ironizálásra ironizálással (Clift 1999: 546) vagy ugratással¹⁴ válaszol (Kotthoff 2003: 1400) (az egyik legnehezebb interakciós képesség a megfelelő válasz megadása, amely alapvető eleme a társas szocializációnak [Tholander/Aronsson 2002: 561]). Magas fokú intimittással jellemezhető, közeli, baráti vagy családi kapcsolatban „szembenéz” a hallgató az iróniával, „együttműködik” az ironizálóval, releváns választ ad (Ying 2016: 47), ekkor a szó szerinti jelentésre magára történik humoros, játékos, ugratásjellegű válasz (Kotthoff 2003: 1378, 1400). (Nem informális közeg esetén elenyésző mértékben történik reagálás szó szerinti jelentésre és akkor sem játékos, humoros keretben (Kotthoff 2003: 1408).)

Komoly válaszok, ekkor a válaszoló kilép az ugratási keretből, vagy eleve észre sem vette azt (Butler 2007: 24); a válaszoló a sugallt jelentésre reagál (Kotthoff 2003: 1400):

- tagadás: az ugratott vitatja, hogy érvényes lenne rá az ugratás tárgya – megnyilvánulhat például témaváltásban (Sinkeviciute 2013: 275; Tholander/Aronsson 2002: 567);
- a hallottak kijavítása (Hendry 2016: 20).

13 Altípusának tekinthető a proaktív válasz: a célszemély igyekszik előre megakadályozni a jövőbeli ugratást (Tholander/Aronsson 2002: 577).

14 Kotthoff kutatásában baráti kapcsolatban vizsgálta az elhangzó ironikus megnyilatkozásokra történő reagálásokat, eredményei szerint körülbelül fele-fele arányban adtak ugrató vagy komoly választ az iróniára reagálók (Kotthoff 2003: 1400).

A válaszok sok esetben összetettek, például a válaszoló élhet egy kevésbé releváns elem mint a csönd vagy a mosoly és egy irreleváns elem, a témaváltás kombinációjával (Ying 2016: 46).

Az ugratás és az irónia(használat) különbözőnek tekinthető vonásai

Az egymással általában közeli vagy ún. pszeudointim (Partington 2006: 163) kapcsolatban álló személyek közül ugrathatja egyik a másikat az egymáshoz képest meghatározódó státuszuk¹⁵ függvényében (Geyer 2008: 98). Kotthoff szerint közeli ismerőssel történő diskurzus esetén van meg az a fajta biztonságérzet, amely szükséges az ugratás játékos atmoszférájának megteremtéséhez (Kotthoff 2003: 1400). Leech főleg a fiatalok közötti interakciós rituálénak tartja az ugratást (Leech 1983: 144, id. Nemesi 2009: 68), ahogy azt az alábbi példában láthatjuk:

- (7) - [»A«] mikor akarsz indulni? Rászámolok két-három órát.
- »A« ismeri a rövidebb utat. Mindig.
- Még annál is van rövidebb! :)
- Nagyon jó. Tehát »A«, akkor majd odaértetek ti is valamikor. Szerintem már »B« is régen ott lesz, mire ti megérkeztek. Különösen, ha a rövidebb úton jössz. ?
Sőt, »C« és »D« már az összes gébet kitermeli és a kacsáknak adja.

[Pár nappal később]

- Van bogrács, van állvány, van tűzrakóhely, fát meg csak szerzünk. Csütörtökön birkapörkölt?
- Ha időben odaérünk »A«-val, mi is kapunk belőle?
- Időben? ???
- Jó időben? :D:D:D

15 Georgakopoulou szerint az ugratás kvázi azonos státuszúak között történik (Georgakopoulou 2001: 1882, id. Pap 2014: 196, 200).

Az iróniát lehet baráti vagy azt megközelítő kapcsolatban használni (*friendly irony*), de – az ugratással ellentétben – ismeretlen személlyel szemben is alkalmazható (vö. Kotthoff 2003: 1400).

Az ugratás – Leech meghatározása szerint – baráti megnyilvánulás bántó köntösben, látszatudvariátlanság (*mock impoliteness*). Leech egyúttal az iróniát is definiálja hasonló módon: az ironia bántó megnyilatkozás látszólag baráti köntösben, látszatudvariasság (*mock politeness*). Leech ugyanitt megfogalmazza az ugratás elvét (*Banter Principle*) is: „Fejezd ki a partnerrel való összetartozásodat rá nézve (i) nyilvánvalóan hamis és (ii) nyilvánvalóan udvariatlan állítással!” (Leech 1983: 144). A leechi ironiaelv (*Irony Principle*) így hangzik: „Ha már mindenképpen sértőt kell mondanod, az legalább ne legyen szembetűnő konfliktusban az udvariassági alapelvvel, de indirekt módon, implikátúra segítségével megérthesse a partner megjegyzésed igazi szándékát!” (Leech 1983: 82, id. Nemesi 2016: 75). A rövid definíciókban szereplő *látszat*¹⁶ (*mock*) kifejezés utal arra, hogy ezen nyelvi jelenségeknél az értelmezéshez keresni kell a sugallt, mögöttes jelentést is (vö. Kotthoff 1997: 126).

Ugratáskor kritikai attitűd esetén a másik fél, illetve a másik féllel való kapcsolat értékelése történik meg (Clift 1999: 546; Butler 2007: 23; Eelen 2001: 109, id. Haugh 2013: 52, 60), az ugratás funkcionális szerepe aszerint alakul, és lesz többek között udvarias vagy udvariatlan, hogy mennyire elégedett a beszélő a közös kapcsolattal (Keltner et al. 1998: 1231). A hallgató akkor értékeli udvariatlannak egy megnyilatkozást, ha úgy érzi, hogy a beszélő megkérdőjelezi identitását, fenyegeti identitásához kötődő önértékelését (Garcés-Conejos Blitvich 2013: 18, id. Haugh 2013: 60). Ironia esetén a látszólagos dicséret hátterében is rejtett kritika áll, vagyis ironizáláskor a

¹⁶ László a *mock* fordítására a *komolytalanság* és a *megjátászás* kifejezéseket említi tanulmányában (László 1984: 162), utalva a tettetés aktusára. A tettetés annak jelölőivel egy, az eredetihez képest különböző perspektívát, értelmezési keretet hoz létre (vö. Kotthoff 1997: 126).

másik felé mindig¹⁷ egyfajta negatív attitűd kommunikálódik (Grice 1978: 124, id. Komlósi 2007–2008: 101; Garmendia 2014: 652).

Iróniahasználatkor a beszélő hangsúlyozza a másikhoz képest fölényét (l. Balázs 1985: 182; Tátrai 2011: 201), a hozzá kapcsolódó előnyösebb jellemzőket (mely lehet saját tulajdonsága, a szituációnak a számára előnyösebb volta stb.).¹⁸ Ugratás esetén, amikor a beszédpartnerek közötti státuszkülönbségre épít az ugratás, sok esetben ezen különbség demonstrálása a beszédaktus célja (vö. Geyer 2008: 98), és rejtett presztízst¹⁹ fejezhet ki (Cseresnyési 2004: 82).²⁰

Ahogy láttuk, az irónia értelmezése kétlépcsős folyamat, amely során a célszemély összeveti az elhangzottakat a valósággal, majd feloldja az észlelt ellentmondást. Az ugratás során az igazság kommunikálása terén kétféle propozíciós tartalom figyelhető meg, egyfelől a beszélő érzései alapján, valamely ahhoz közeli tartalmat fejez ki (vagyis az ő szemszögéből igazságot), s az ugratás során ezen véleményét ugratási keretbe helyezi, így a megnyilatkozás a felszínen úgy értelmeződik, mintha nem mondták

17 Roberts és Kreuz (1994) kutatásában amerikai egyetemi hallgatók soroltak be 20 kategóriába 8 alakzatot, amelyek egyike az irónia volt. 94%-ban a „negatív érzelem kinyilvánítása” kategóriájába sorolták az iróniát (a további kategóriákhoz l. Roberts/Kreuz 1994, id. Nemesi 2009: 130).

18 Ez a szembenállás az irónia humoros oldalához is kapcsolódhat (Dyner 2013: 312, id. Garmendia 2014: 656).

19 Pap szerint *fordított/negatív presztíz*s köthető az ugratáshoz: az ugrató a csoport normáival vállal azonosságot az ugratás során (Pap 2014: 104).

20 Sinkeviciute empirikus kutatásában a vizsgált korpusz alapján az ugratás funkcióit a következőkben állapította meg: a másik kritizálása (52%), kapcsolatépítés (25%), a másik kirekesztése, felsőbbtség kifejezésre juttatása (15%), szórakozás, szórakoztatás (10%), a másik bosszantása (8%); a kritizálás és a másik bosszantása sokszor kapcsolatépítési szándékkal történik (Sinkeviciute 2013: 274–275). A „másik kirekesztése”, a „felsőbbtség kifejezésre juttatása” és a szórakoztatási funkciójú ugratásról megemlíti Sinkeviciute, hogy szinte mindig közönség előtt, és az ugratott kárára történik (Sinkeviciute 2013: 275). Az ugratás szórakoztatási funkcióját említi Butler is (Butler 2007: 31).

volna komolyan (Leech 1983: 144; Mills 2003: 124). Az ugratás egy másik típusában a proposíciós tartalom valótlanságot ír le,²¹ ez esetben nem hihető a megnyilatkozás, hiányzik belőle vagy gyenge a valós világra vonatkozó közvetlen relevancia, így a hallgatónak egyszerűbb a diskurzusba vont elképzelt világhoz kötni a mondottakat (Lampert/Tripp 2006: 53–54, id. Sinkeviciute 2013: 271). Ezen utóbbi esetben, az iróniával összevetve az ugratási állítás proposíciós tartalmának értelmezésekor annak nem feltétlenül az ellentéte felel meg a valóságnak (azon iróniameghatározások esetén, ahol az ellentétesség jelenik meg fő jellemzőként), mindössze arra juthatunk, hogy nem a valóságról szól a megnyilatkozás, viszont az iróniához hasonlít annyiban – ezen szempontot követve –, hogy kilépünk a valóságot leíró állítások világából.

Zárásgondolatok

Egyik legfontosabb jellemzője e két nyelvi jelenségnek, hogy közvetettebbé tesz, átkódolja az eredeti mondanivalót, az ugratás az ugratási keret által, illetve a valótlan proposíciós tartalmat kommunikáló ugratástípus esetén – az iróniához hasonlóan – a proposíciós tartalom maga teszi közve-tté a mondanivalót a hozzá kötődő kétlépcsős értelmezési folyamat révén.

Mind az ugratás, mind az irónia-használat egyfajta társas kapcsolati menedzsmenteszköznek tekinthető, sok esetben egyfajta egyezkedési mód a felek között, hasonló szituációkban, hasonló társas interakciós célokat követve élünk velük – annak különböző aspektusai mentén mint a másik féllel való ismeretség mértéke (irónia esetén ismeretlen személy is lehet a másik fél), az életkor, a humor megjelenése, illetve a másik iránti kritika kifejezése. A leech-i rövid definíciók megadják a legfőbb különbséget, az ugratás során az udvariatlanság látszata mögött inkább pozitív attitűd, az

21 Sinkeviciute empirikus kutatásában a vizsgált korpuszra vonatkozóan a következőket állapította meg: a megnyilatkozás proposíciós tartalmában az ugratók 51%-ban valós proposíciós tartalmat, 25%-ban pedig valótlant állítottak (a kutatás harmadik és egyben utolsó kategóriája a normáktól való eltérést kifejező állítás, ami 35%-ban volt jelen; a kategóriák valamely mértékben átfedésben vannak egymással) (Sinkeviciute 2013: 271).

irónia esetén pedig az udvariasság látszata mögött inkább egyfajta negatív attitűd kommunikálódik a másik felé.

Irodalomjegyzék

- Attardo, S.: *Linguistic Theories of Humor*. New York 1994.
- Attardo, S.: Irony as relevant inappropriateness. *Journal of Pragmatics* 32. 2000. 793–826.
- Attardo, S.: Irony. In: A. Barber/R. J. Stainton: *Concise Encyclopedia of Philosophy of Language and Linguistics*. Oxford 2006. 341–342.
- Balázs J.: *A szöveg*. Budapest 1985.
- Batár L.: A beszólás beszédaktusa. *Magyar Nyelvőr* 131: 4(2007) 451–464.
- Boxer, D./ F. Cortés-Conde: From bonding to biting: conversational joking and identity display. *Journal of Pragmatics*, 27: 3(1997) 275–294.
- Butler, C.: From bite to nip: the dialogic construction of teases. *Texas Linguistic Forum* 50 (2007) 22–34.
- Clift, R.: Irony in conversation. *Language in Society* 28 (1999) 523–553.
- Culpeper, J.: *Impoliteness: Using language to cause offence*. Cambridge 2011.
- Cseresnyési L.: Férfi nyelv, női nyelv (1+1=1). In: *Nyelvek és stratégiák (avagy a nyelv antropológiája)*. Budapest 2004. 78–88.
- Cseresnyési L.: Traktátus a pesti/ zsidó humorról. 2000 18: 7–8(2006) 62–69. <http://ketezer.hu/2006/07/traktatus-a-pestizsido-humorrol/>
- Drew, P.: Po-faced receipts of teases. *Linguistics* 25, 1987. 219–253.
- Dynel 2009a = Dynel, M.: Beyond a Joke: Types of Conversational Humour, *Language and Linguistics Compass*, 3: 5, 2009. 1284–1299.
- Dynel 2009b = Dynel, M.: Creative metaphor is a birthday cake: Metaphor as the source of humour. *Metaphoric.de* 17(2009) 27–48.
- Eder, D.: „Go Get Ya a French!”: Romantic and Sexual Teasing Among Adolescent Girls. In: D. Tannen (szerk.): *Gender and conversational interaction*. New York 1993. 17–31.
- Eelen, G.: *A Critique of Politeness Theories*. Manchester 2001.
- Fernandez, J. W./M. T. Huber: Introduction: The Anthropology of Irony. In: J. W. Fernandez/M. T. Huber (szerk.): *Irony in Action: Anthropology, Practice, and the Moral Imagination*. Chicago/London 2001. 1–37.
- Garmendia, J.: The Clash: Humor and critical attitude in verbal irony. *Humor - International Journal of Humor Research* 27(4) 2014. 641–659.

- Garcés-Conejos Blitvich, P.: Introduction: Face, identity and politeness. Looking backward, moving forward: from Goffman to practice theory. *Journal of Politeness Research* 9(1) 2013. 1–33.
- Georgakopoulou, A.: Arguing about the future: on indirect disagreements in conversations, *Journal of Pragmatics* 33, 2001. 1881–1900.
- Geyer, N.: *Discourse and Politeness: Ambivalent Face in Japanese*. London 2008.
- Giora, R.: On irony and negation. *Discourse Processes* 19(2) 1995. 239–264.
- Giora, R. et al.: On Negation as Mitigation: The Case of Negative Irony. *Discourse Processes*, 39, 2005. 81–100.
- Goffman, E.: Kulcsok és átkulcsolás. In: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest [1974] 1981.
- Grice, H. P.: Further Notes on logic and conversation. In: P. Cole (szerk.): *Syntax and semantics*, vol. 9: *Pragmatics*. New York 1978. 113–128.
- Gumperz, J. J.: *Discourse strategies*. Cambridge 1982.
- Haugh, M.: Humour, face and im/politeness in getting acquainted. In: L. D. Bethan/M. Haugh/A. J. Merrison (szerk.): *Situated Politeness*. London/New York 2011. 165–184.
- Haugh, M.: Im/politeness, social practice and the participation order. *Journal of Pragmatics* 58, 2013. 52–72.
- Haugh, M.: “Just kidding”: Teasing and claims to non-serious intent. *Journal of Pragmatics* 95, 2016. 120–136.
- Heerey, E. A. et al.: Understanding Teasing: Lessons From Children With Autism. *Journal of Abnormal Child Psychology* 33: 1, 2005. 55–68.
- Hendry, G.: What makes a tease a tease? Considering the practice of teasing from a social constructionist perspective. *QMIP Bulletin* 21/Spring 2016. 18–26.
- Herzfeld, M.: Irony and Power: Toward a Politics of Mockery in Greece. In: J. W. Fernandez/M. T. Huber (szerk.): *Irony in Action: Anthropology, Practice, and the Moral Imagination*. Chicago/London 2001. 63–83.
- Holmes, J.: Politeness, power and provocation: How humour functions in the workplace. *Discourse Studies* 2: 2, 2000. 159–185.
- Horn, L. R.: *A natural history of negation*. Chicago 1989.
- Ivanko, S. L./P. M. Pexman: Context Incongruity and Irony Processing. *Discourse Processes* 35: 3, 2003. 241–279.
- Kádár, D. Z.: *Relational Rituals and Communication*. Hampshire 2013.
- Keltner, D. et al.: Teasing in Hierarchical and Intimate Relations. *Journal of Personality and Social Psychology* 75: 5, 1998. 1231–1247.
- Koestler, A.: *A teremtés*. Budapest [1964] 1998.

- Komlósi B.: Az iróniakutatás elméleti dilemmái a pragmatikában. *Nyelvtudomány* 3–4(2007–2008): 95–128.
- Komlósi B.: Most ironizálsz? Az ironia és az ironia kulcsingerei a különböző nyelvi szinteken. *Magyar Nyelvőr* 138(2) 2014. 226–244.
- Kosztolányi D.: Maszk. In: Réz P. (szerk.): Füst. Budapest 1970.
- Kotthoff, H.: Scherzen und Lachen in Gesprächen von Frauen und Männern. *Der Deutschunterricht: Beiträge zu Seiner Praxis und Wissenschaftlichen Grundlegung* 38: 3(1986) 16–28.
- Kotthoff, H.: Coherent Keying in Conversational Humour: Contextualising Joint Fictionalisation. In: W. Bublitz et al. (szerk.): *Coherence in Spoken and Written Discourse*. Amsterdam/Philadelphia 1997. 125–152.
- Kotthoff, H.: Responding to irony in different contexts: on cognition in conversation. *Journal of Pragmatics* 35 (2003) 1387–1411
- Kreuz, R. J./S. Glucksberg: How to be sarcastic: The echoic reminder theory of verbal irony, *Journal of Experimental Psychology: General* 118: 4(1989) 374–386.
- Lampert, M./S. Ervin-Tripp: "Risky laughter: Teasing and self-directed joking among male and female friends." *Journal of Pragmatics* 38 (2006) 51–72.
- László J.: A beszédaktusok „őszintesége”, „komolysága” és „valódisága”. Általános nyelvészeti tanulmányok XV (1984) 161–166.
- László J.: Goffman és a hétköznapi élet szociálpszichológiája. In: *Szerep, forgatókönyv, narratívum. Szociálpszichológiai tanulmányok*. Budapest 1998. 149–173.
- Leech, G. N.: *Principles of Pragmatics*, London 1983.
- Mulkay, M.: *On Humor. Its Nature and its Place in Modern Society*. Cambridge 1988.
- Nemesi A. L.: *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Budapest 2009.
- Nemesi A. L.: *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció*. Budapest 2016.
- Pap K. K.: *A nyelvi agresszió formái és funkcionális jegyei a középiskolás-korúak spontán társalgásában és az osztálytermi diskurzusokban*. Doktori disszertáció. Budapest 2014.
- Partington, A.: *The linguistics of laughter. A corpus-assisted study of laughter-talk*. Routledge Studies in Linguistics. Oxon 2006.
- Réger Z.: Az ugratás a cigány gyermekek nyelvi szocializációjában Magyarországon. In: Bartha Cs. (szerk.): *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest 2007. 170–193.
- Roberts, R. M./R. J. Kreuz: Why do people use figurative language? *Psychological Science* 5 (1994) 159–163.

- Sinkeviciute, V.: Decoding encoded (im)politeness: 'Cause on my teasing you can depend'. In: M. Dynel (szerk.): *Developments in Linguistic Humour Theory*. Amsterdam 2013. 263–288.
- Sitkei D.: Hogyan ugratnak más nyelvek beszélői – egy empirikus kutatás tanulmányai. In: Bíró Gy. (szerk.): *Móra Akadémia Szakkollégiumi Tanulmánykötet*. Szeged 2017. 67–84.
- Sperber, D./D. Wilson: Irony and use-mention distinction. In: Cole, P. (ed.): *Radical pragmatics*. Academic Press. New York 1981: 295–318.
- Sperber, D./D. Wilson: *Relevance: Communication and cognition* (2nd ed.). Oxford 1996.
- Tátrai Sz.: Irónia. In: Szathmári I. (szerk.): *Alakzatlexikon*. Budapest 2007. 311–320.
- Tátrai Sz.: Bevezetés a pragmatikába: Funkcionális kognitív megközelítés. Budapest 2011.
- Tholander, M./K. Aronsson: Teasing as serious business: Collaborative staging and response work. *Text* 22: 4(2002) 559–595.
- Thomas, J.: Cross-Cultural Pragmatic Failure. *Applied Linguistics* 4: 2(1983) 91–112.
- Tóth L.: Hogyan szórakoztat az udvariatlanság? Az offenzív viselkedés megjelenése a Magyar Televízió kvízműsoraiban. *Médiakutató* 14: 1(2013) 4–17.
- Wilson, D.: The pragmatics of verbal irony: echo or pretence? *Lingua* 116 (2006) 1722–1743.
- Ying, Z.: A Cognitive-Pragmatic Study of Irony Response. *European Scientific Journal* 12: 2(2016) 42–50.

Internetes források:

- Harper 2017 = Harper, D. Online Etymology Dictionary/ „banter”. 2001–2017. <http://www.etymonline.com/index.php?term=banter> [2016.10.20.]
- Le Monde = LeMonde.fr/Dico-Citations. <http://dicocitations.lemonde.fr/citations/citation-14175.php> [2016.10.25.]

